

УДК 339.137: [637.12:006.015.5]

Н. О. Аверчева,
к. е. н., доцент, в. о. завідувача кафедри загальноекономічної підготовки,
Державний вищий навчальний заклад "Херсонський державний аграрний університет"
ORCID ID: 0000-0003-4534-639X

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.22.19

ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ МОЛОКА ЯК ОСНОВА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРОДУКЦІЇ НА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ РИНКУ

N. Avercheva,
PhD in Economics, Associate Professor, head of the Department of General Economic Training,
State higher education institution "Kherson State Agrarian University"

IMPROVING THE QUALITY OF MILK AS THE BASIS OF PRODUCT COMPETITIVENESS ON THE EUROPEAN MARKET

Висвітлено сучасні тенденції розвитку галузі, виробництва молока за категоріями господарств в Україні, визначено проблеми забезпечення населення молочними продуктами на рівні раціональних норм харчування. На основі дослідження структури надходження молока на переробні підприємства та його гатункових якісних характеристик, обґрунтовано нормативно-правові та економічні аспекти підвищення якості молока як основи конкурентоспроможності продукції на європейському ринку. Наведено основні чинники, що перешкоджають виходу українських виробників молока на європейський і світовий ринки. Запропоновано напрями підвищення якості молока на основі кооперування господарств населення у його збуті. Економічно обґрунтовано прямий вплив підвищення якості молока на формування доданої вартості та ціни і, відповідно, доходів виробників молока, рівень їх конкурентоспроможності.

The main factors that determine the negative processes in dairy farming, the current trends of development of the industry and milk production by categories of farms in Ukraine are presented in the article. On the basis of the index analysis, the economic assessment of the level of the domestic market provision of dairy products is carried out and the problems of providing the population with dairy products at the level of rational nutrition are determined. The study of the structure of milk flow to processing enterprises and its qualitative characteristics are indicative of the legal and economic aspects of improving the quality of milk as a basis for the products competitiveness on the European market. It is proved that the problem of quality provision of milk, which is supplied to processing enterprises, arises in the small farms, which are not able to provide primary purification and cooling of milk. Cooperation is a guarantee and a prerequisite for the implementation of measures to improve the quality of milk and compliance with the new legislation. On the basis of integration of households and small farms into cooperatives, the issues of purchase and commissioning of the necessary equipment, establishment of effective distribution channels, and provision of appropriate sanitary and veterinary control will be solved. Prospects for European integration of the dairy industry of Ukraine and supply of products to the EU depend on the fulfillment of a set of requirements at the state and individual producer levels. For each category of producers it is necessary to develop and implement measures that can improve the quality parameters of raw milk. The main factors that prevent the entry of Ukrainian milk producers to the European and world markets are given in the article. Directions of improvement of quality of milk on the basis of cooperation of households in its sale are offered. The direct impact of

improving the milk quality on the formation of added value and price and, accordingly, the income of milk producers and their level of competitiveness is economically substantiated. In order to ensure the competitive position of Ukrainian milk on the European market, it is necessary to bring it to high quality standards.

*Ключові слова: молоко та молочні продукти, якість, ціна, конкурентоспроможність, га-
тунок, стандарти.*

Key words: milk and dairy products, quality, price, competitiveness, variety, standards.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Молоко та молочні продукти є важливою складовою повноцінного харчування населення кожної країни. А їх виробництво повинно бути в обсягах норм державної продовольчої безпеки. За оцінками Світового Банку, Україна до 2030 р. може увійти до ТОП-10 виробників молока в світі. Фахівці Міжнародної фінансової корпорації (МФК), а також інші світові експерти вбачають в Україні невикористаний потенціал у вирішенні продовольчої проблеми інших країн, задоволенні зростаючого попиту населення. За оцінками світових аналітичних агенцій з продовольчої безпеки світу у наступному десятиріччі попит на молочні продукти, як на протеїнове джерело, зростає як мінімум на 25% [1].

Проте на сучасному етапі в Україні діють негативні тенденції в галузі: скорочується поголів'я корів і обсяги виробництва молока, змінюються напрями державної підтримки виробників, зростають ціни на молокопродукти при одночасному зниженні платоспроможності населення. В умовах переорієнтації країни на європейський ринок, особливого значення набувають якісні параметри молока, молочної сировини та молочних продуктів, що створюються в АПК і визначають їх конкурентоспроможність. Особливо актуальними є питання підвищення конкурентоспроможності продукції на основі якісних показників молока як сировини.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Мета дослідження полягає у визначенні проблем і перспектив підвищення якості українського молока та забезпечення його конкурентоспроможності на світовому і європейському ринках. Для реалізації поставленої мети необхідно провести: дослідження динаміки і структури виробництва молока за категоріями господарств, порівняльний індексний аналіз

рівня виробництва і споживання молока в Україні, визначення обсягів експорту і імпорту молока і молочних продуктів; якісні показники молока, яке надходить на переробку.

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Використано такі методи: монографічний — при вивченні наукових публікацій та змін у нормативно-правовому забезпеченні розвитку галузі та ринку молока і молочних продуктів; аналізу і синтезу — у дослідженні динаміки і структури виробництва молока за категоріями товаровиробників; індексний — при визначенні рівня забезпечення внутрішнього ринку молочними продуктами; графічний — у дослідженні балансу, експорту та імпорту молочної продукції; розрахунково-конструктивний — у економічному обґрунтуванні впливу якості молока на результати реалізації його населенням переробним підприємствам.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Тема конкурентоспроможності і якості молока широко досліджується у наукових колах, висвітлюються практичні аспекти вирішення даної проблеми. Зокрема Воляк Л.Р., Галіцька А.С. на основі аналізу ринку молока та молокопродуктів в Україні, дослідили стан виробництва та особливості ціноутворення молочних продуктів, експорту та імпорту, визначили основні напрями підвищення рівня функціонування українського молочного ринку [2, с. 1393—1399].

Регіональні аспекти виробництва й самозабезпечення молоком, вплив обсягів реалізації, якості і закупівельних цін на ефективність його виробництва висвітлені у публікаціях Россихи В.В., Петриченко О.А. Доведено, що ефективність молока у сільськогосподарських підприємствах залежить від масштабу виробництва, обсягів постачання на молокозаводи і якості реалізованої продукції [3, с. 27—36].

Таблиця 1. Динаміка виробництва молока за категоріями господарств в Україні

Категорії господарств	Роки								2018 р. у % до 2000 р.
	2000	2005	2010	2014	2015	2016	2017	2018	
Всі категорії господарств	12657,9	13714,4	11248,5	11132,8	10615,4	10381,5	10280,5	10064,0	79,5
Підприємства	3668,7	2582,5	2216,6	2647,5	2669,2	2705,6	2765,7	2755,5	75,1
з них фермерські господарства	67,8	96,3	112,1	166,8	177,4	183,6	194,8	201,8	297,6
Господарства населення	8989,2	11131,9	9031,9	8485,3	7946,2	7675,9	7514,8	7308,5	81,3

Джерело: [11].

Згурська О.М. визначає, що виробництво якісного молока забезпечується системою господарських, зоотехнічних, ветеринарних і техніко-технологічних заходів, які підвищують конкурентоспроможність продукції молокопереробних підприємств [4, с. 113—119].

Капась О.М. розкриває інтеграційні аспекти формування й розвитку молокопродуктового підкомплексу як органічно сформованої структури на основі внутрішньогалузевих пропорцій, в якій технологічно та економічно поєднуються галузі й види діяльності [5, с. 92—97].

Ряд досліджень присвячено основним проблемам формування продовольчої безпеки і виходу вітчизняних молокопереробних підприємств на світовий ринок, можливостям адаптації товаровиробників до міжнародних вимог та вимог ЄС щодо якості молока та молочної продукції, напрямам підвищення конкурентоспроможності товаровиробників молочної галузі на основі поліпшення якості й безпечності молочної продукції на внутрішньому ринку і в період освоєння міжнародних ринків [6; 7].

У статті Фоміної А.С. визначено український ринок молока та молочних продуктів як найбільш динамічний, перспективний та рентабельний, акцентовано, що першочергове завдання держави полягає у створенні законодавчої бази, яка б забезпечувала умови для ефективної діяльності молокопереробних підприємств, створення конкурентного середовища у галузі та захист споживачів від неякісної молочної продукції [8, с. 79—81].

Микитюк В.М. розглядає процес адаптації підприємств молокопродуктового підкомплексу до міжнародних стандартів якості й безпечності харчової продукції, визначає пріоритетні напрями розвитку галузі, рівень адаптованості для операторів молочного ринку відповідно до державних та світових стандартів якості харчової продукції [9, с. 68—76].

На сучасному етапі питання якості молока актуалізуються у зв'язку з введенням в дію положень законодавства щодо заборони використання молока другого гатунку для переробки

на харчові цілі. Відповідний наказ Мінагрополітики від 12.03.2019 № 118 "Про затвердження Вимог до безпечності та якості молока та молочних продуктів" набрав чинності 15.07.2019 р. Нові вимоги будуть стимулювати підвищення обсягу виробництва молока гатунку "екстра". Також оновлення вимог у цій сфері дозволить привести національне законодавство у відповідність до вимог ЄС щодо ветеринарно-санітарних правил виробництва та обігу молока, визначення показників його безпечності [10].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В останні роки для молокопродуктового ринку України характерна нестабільність. На молочну галузь впливає економічна ситуація в країні і на міжнародному ринку. Аналіз ринку молока та молочної продукції показує, які зміни відбулися в цій галузі за період 2000—2018 рр. Молочне скотарство — одна із галузей аграрної сфери економіки, в якій не припинено спад виробництва, незважаючи на проведені економічні реформи і значні обсяги державної підтримки цієї галузі. Якщо у 2000 р. всіма категоріями господарств було вироблено 12658 тис. т молока, у 2010 р. — 11249, то у 2018 р. — 10064 тис. т, що відповідно на 20,5 та 10,5 % менше (табл. 1).

У структурі виробництва за категоріями виробників на сільськогосподарські підприємства у 2018 р. припадає 2755,5 тис. т (27,4 %), на господарства населення 7308,5 тис. т (72,6 %). За досліджуваний період підприємства скоротили обсяги виробництва на 24,9 %, а господарства населення — на 18,7 %. Єдиною категорією, яка збільшила обсяги виробництва втричі, є фермерські господарства, але їх частка у загальному виробництві в країні лише 2,0 %. Проблема забезпечення якості молока, яке надходить на переробні підприємства, постає саме перед невеликими господарствами, які в більшості не спроможні забезпечити первинне очищення і охолодження молока, оскільки не мають для цього відповідного обладнання і тех-

Таблиця 2. Рівень виробництва і споживання молока в Україні, кг

Показники	Роки								2018 р. у % до 2000 р
	2000	2005	2010	2014	2015	2016	2017	2018	
Виробництво молока на одну особу в рік	257,4	291,1	245,2	258,9	247,8	243,3	242,0	238,1	92,5
Споживання на одну особу в рік молока і молокопродуктів	199,1	225,6	206,4	222,8	209,9	209,5	200,0	197,7	99,3
Індекс виробництва до споживання	1,29	1,29	1,19	1,16	1,18	1,16	1,21	1,20	x
Індекс споживання до науково обґрунтованої норми (360 кг)	0,55	0,63	0,57	0,62	0,58	0,58	0,56	0,55	x

Джерело: [11, 13].

нологічного забезпечення. На нашу думку, для кожної категорії виробників необхідно розробити і впровадити заходи, які сприятимуть підвищенню якісних параметрів молока-сировини.

Негативні процеси у скотарстві молочного напрямку обумовлені наступними чинниками:

— низький рівень інвестиційної привабливості галузі через переважну збитковість господарств;

— висока капітало- і трудомісткість виробничих процесів;

— зростання цін на енергетичні та інші ресурси, які потребує галузь;

— необхідність відведення значних площ сільськогосподарських угідь під кормові культури, сінокоси і пасовища;

— недостатній обсяг державних дотацій для тваринництва, скасування спеціального режиму повернення ПДВ;

— непрозора політика держави щодо відкриття ринку землі.

Гвоздь М.Я., Мороз Ю.А. вважають, що проблеми на ринку молока та молочної продукції України пов'язані з недостатньою

кількістю та низькою якістю молока-сировини; сезонністю виробництва; відсутністю стандартів якості на молочну продукцію відповідних вимогам європейського рівня; недостатнім захистом споживачів від неякісної молочної продукції; зниженням рівня споживання. Одним з пріоритетних завдань подальшого розвитку вітчизняної молокопереробної галузі автори відзначають підвищення якості молочної сировини і розширення ринків збуту готової продукції [12, с. 779—786].

Молоко та молочні продукти є важливою складовою у структурі харчування населення. В Україні рівень виробництва на одну особу вищий, ніж рівень споживання (у 2018 р. на одну особу вироблено 238,1 кг молока, а спожито 197,7 кг), частина виробленої продукції експортується. За період 2014—2018 рр. рівень споживання молока в Україні зменшився від 222,8 до 197,7 кг, або на 11,3 %, що свідчить не тільки про зниження купівельної спроможності населення, а й про погіршення якісного складу добового раціону харчування (табл. 2).

У 2000—2018 рр. виробництво молока на одну особу в країні перевищувало його спожив-

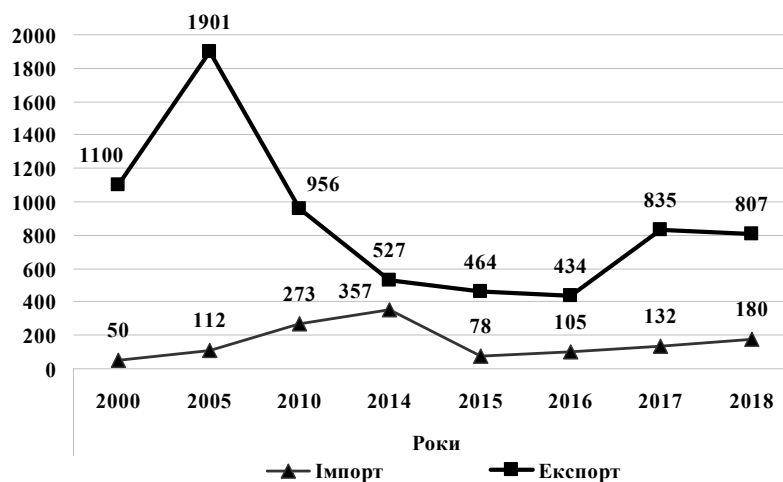

Рис. 1. Експорт та імпорт молока і молочних продуктів в Україні, тис. т

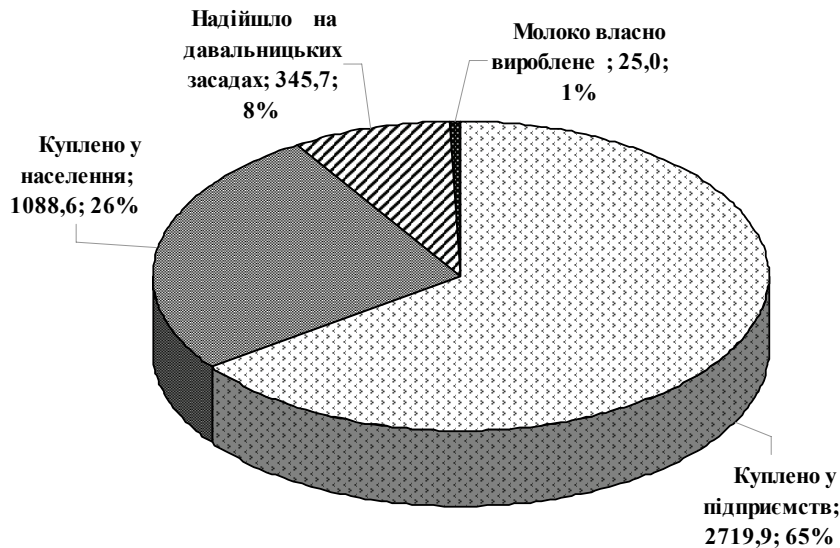

Рис. 2. Структура надходження молока на переробні підприємства у 2018 р.

вання на 16—29 %. Рівень споживання молока і молочних продуктів в Україні не відповідає науково обгрунтованій нормі, а у 2015—2018 рр. менше рівня продовольчої безпеки, яку фахівці оцінюють на рівні 60 %. Рекомендована норма споживання молока і молочних продуктів у перерахунку на молоко за різними оцінками 360—380 кг.

Сучасний етап розвитку ринку молокопродуктів та молочної галузі в Україні характеризується наступними рисами:

- зростання закупівельної ціни, і, як наслідок, цін на готову продукцію, через дефіцит на внутрішньому ринку сирого молока;
- скорочення споживання молочних продуктів населенням України через низький рівень доходів та зростання ціни на молочні продукти (за останні 5 років ціни зросли у 2,5 рази);
- зростання ціни на молоко-сировину та її питомої ваги у собівартості готової продукції (до 50—80%), що стримує інноваційні процеси в галузі переробки, впровадження сучасних технологій у переробні підприємства та ринкову інфраструктуру;
- зниження експортної орієнтації українських переробних підприємств, тому відбувається скорочення експорту української молочної продукції, зокрема, масла;
- збільшення кількості імпортованих молокопродуктів на внутрішньому ринку, особливо сирів (темпи росту імпорту сиру у 2018 р. становили 87%, у першій половині 2019 р. імпортовано 50% від рівня 2018 р.);
- високі ставки податків і скорочення обсягів державної підтримки призводять до виведення капіталів з галузі і скорочення виробництва [14].

Отже, в країні склалася ситуація, коли внутрішні потреби у молокопродуктах не задовольняються на належному рівні через низьку платоспроможність населення, при цьому частина виробленої молочної продукції спрямовується на експорт. Співвідношення експорту і імпорту молока та молочних продуктів свідчить про перевищення експорту над імпортом продукції (рис. 1).

Обсяги експорту молокопродукції постійно зменшуються — від 1100 до 807 тис. т, або на 26,6 %, що свідчить про втрату зовнішніх ринків збуту продукції. Рейтинг імпортерів українського молока очолюють країни США, друге місце посіли країни Азії, третє — країни Африки. Водночас імпорт має стійку тенденцію до зростання і у 3,6 рази перевищує показники 2000 р. — якщо у 2000 р. в Україну було імпортовано 50 тис. т, то у 2018 р. — 180 тис. т молока і молочних продуктів (у перерахунку на молоко). Тільки за останні три роки імпорт продукції збільшився у 2,3 рази — від 78 до 180 тис. т. З іншої сторони, конкуренція з боку імпорту молока та молочних продуктів є стимулом для вітчизняних виробників вивести на новий рівень технологічні процеси у сфері виробництва і переробки молока та якості молочної продукції.

Вихід вітчизняних підприємств на ринок країн Євросоюзу розширює можливості збуту виробленої ними продукції, забезпечує більш високі ціни на молочну продукцію, а відносно низька собівартість українських молочних продуктів забезпечує більш високий рівень їх конкурентоспроможності на європейському ринку. Однак головною перешкодою до завоювання українськими виробниками ринку Європи є не тільки митні квоти, а й низький рівень якості

Таблиця 3. Якість молока коров'ячого незбираного, купленого переробними підприємствами, за гатунками

Показники	Підприємства				Населення			
	2016	2017	2018	2018 р. у % до 2016 р.	2016	2017	2018	2018 р. у % до 2016 р.
Маса молока коров'ячого сирого, т	2375,5	2533,1	2560,1	107,8	1161,5	1199,8	1054,2	90,8
у перерахунку на молоко сире встановленої базисної жирності	2511,9	2688,5	2719,9	108,3	1197,7	1239,3	1088,5	90,9
у тому числі за гатунками:								
екстра	366,4	441,1	586,2	160,0	0,1	0,4	-	-
питома вага, %	14,6	16,4	21,6	x	0,0	0,1	-	x
вищого гатунку	923,0	987,1	1036,2	112,3	0,6	1,6	2,3	383,3
питома вага, %	36,7	36,7	38,1	x	0,1	0,1	0,2	x
I гатунку	1056,0	1018,1	894,6	84,7	107,8	110,4	135,5	125,7
питома вага, %	42,0	37,9	32,9	x	9,0	8,9	12,5	x
II гатунку	160,2	234,7	193,8	121,0	1028,2	1081,0	903,6	87,9
питома вага, %	6,4	8,7	7,1	x	85,8	87,2	83,0	x
негатункового	6,3	7,4	9,0	142,9	61,1	45,9	47,1	77,1
питома вага, %	0,3	0,3	0,3	x	5,1	3,7	4,3	x
Із загальної маси молока коров'ячого сирого у натуральному виразі								
охолодженого до 10° С	1760,1	1947,8	2173,4	123,5	489,4	544,0	559,0	114,2
питома вага, %	74,1	76,9	84,9	114,6	42,1	45,3	53,0	x
Масова частка у купленому молоці коров'ячому сирому, %								
жиру	3,60	3,61	3,61	x	3,51	3,51	3,51	x
білка	3,06	3,08	3,11	x	2,93	2,95	2,96	x

Джерело: [18].

молока, невідповідність його основних якісних характеристик до європейських стандартів.

Однак у сучасних умовах застосовувати українським виробникам лише цінову політику конкуренції задля розширення збуту своєї молочної продукції на зовнішніх ринках недостатньо. Адже країнам ЄС дозволено імпортувати тільки молоко екстра-класу. В цьому і є головна складність, адже в Україні молоко такого класу виробляють у малих кількостях. Наприклад, у 2018 р. було отримано лише 586,2 тис. тонн за рік [15].

Отже, зайняти певну нішу на європейському ринку в сегменті дешевого молока здатні не всі підприємства, а лише ті, що зможуть задовольнити низку вимог ЄС. В Україні ряд підприємств вже пройшли перевірки експертів ЄС і здатні на рівні конкурувати з іншими країнами в сегменті молочної продукції. Серед 308 українських підприємств, котрі мають право експорту до ЄС продукції для споживання людиною 22 виробники молока та молочної продукції [16].

Десять найбільших виробників продукції з незбираного молока включає такі підприємства: "Данон" — 13,15%, "Молочний альянс" — 11,19%, "Лакталіс" — 9,95%, "Люстдорф" — 9,8%, "Вімм-Білл-Данн" — 8,84%, Придніпровський молочний комбінат — 5,52%, "Галичина" — 5,26%, Тернопільський молоко-

завод — 5,2%, "Терра Фуд" — 4,71%, Група компаній "Формула" — 3,11% [17].

У 2018 р. на переробні підприємства надійшло молока сирого від сільськогосподарських тварин усіх видів 4348,3 тис. т, це лише 43,2 % від загального обсягу виробництва в країні, яке становить 10064 тис. т (табл. 1). Від підприємств надійшло на переробку 2560,1 тис. т (92,9 % від загального виробництва), а від господарств населення — 1054,2 тис. т (14,4 %). Отже, 85,6 % молока, виробленого у господарствах населення, не стає сировиною для переробних підприємств, його споживають або реалізують на ринку у вигляді сирого молока і продуктів його переробки (сир, сметана, вершки). З однієї сторони, виробників молока не задовольняє низька ціна, яку пропонують переробні підприємства, а з іншої — переробники відмовляються приймати молоко домогосподарств з низькими показниками якості. Це свідчить про необхідність налагодження більш тісних зв'язків цієї категорії господарств з переробними підприємствами, створення взаємовигідних умов ведення господарської діяльності, налагодження системи охолодження, очищення, транспортування молока від виробника до переробного підприємства. Особливо актуалізується ця проблема в умовах введення більш жорстких вимог до торгівлі харчовими продуктами.

Таблиця 4. Мікробіологічні показники молока за ДСТУ 3662:2015

Назва показника, одиниця вимірювання	Норма для гатунків			Методи контролювання
	екстра	вищий	перший	
Кількість мезофільних аеробних і факультативно-анаеробних мікроорганізмів (КМАФАМ), тис. КУО/см ³	≤ 100	≤ 300	≤ 500	Згідно з ДСТУ 7357, ДСТУ 7089, ДСТУ ISO 4833, ДСТУ IDF 100B
Кількість соматичних клітин, тис/см ²	≤ 400	≤ 400	≤ 500	Згідно з ДСТУ ISO 13366-1, ДСТУ ISO 13366-2, ДСТУ 7672

У 2018 р. загальне надходження молока на переробні підприємства (у перерахунку на молоко коров'яче встановленої базисної жирності (3,4%) 4179,2 тис. т, з якого у підприємств було куплено 2719,9 тис. т (65,1%) і у населення 1088,6 тис. т (26,0 %), решта — молоко, яке надійшло на переробку на давальницьких засадах (345,7 тис. т) і власно вироблене переробними підприємствами (25,0 тис. т) (рис. 2).

Слід звернути увагу на те, що закупка молока-сировини у підприємств зросла на 1,2 %, а у господарств населення — зменшилася на 12,2 %, порівняно з 2017 р., водночас середня закупівельна ціна у підприємств також зросла від 7059,1 до 7385,9 грн/т (на 4,6 %), а у господарств населення зменшилася — від 4933,1 до 4758,0 грн/т (на 3,5 %). Закупівельна вартість молока зростає і поточному році — в середньому за 9 місяців 2019 р. до 7803,3 грн/т у підприємств та 5223,0 грн/т у населення. Отже, ціна молока від підприємств у 2018 р. перевищувала на 55,3 % ціну від господарств населення. Досягти більш високого рівня цін і рівноправних умов здачі молока на переробку господарства населення зможуть тільки за умови забезпечення відповідних показників якості.

Класифікація молока за гатунками у статистичній звітності підприємств до 2019 р. відбувається відповідно до ГОСТ 3662-97 "Молоко коров'яче цільне. Вимоги при закупівлях". Стандарт передбачає, що все молоко, в залежності від рівня бактеріального забруднення та вмісту соматичних клітин, поділяється на екстра, вищий, перший і другий гатунок.

Дослідження показників якості молока, яке надійшло на переробку від підприємств свідчить, що тільки за останні три роки кількість молока класу "екстра" зросло на 60 % — від 366,4 до 586,2 тис. т, вищого гатунку — на 12,3 % — від 923 до 1036,2 тис. т. Питома вага молока екстра і вищого гатунку у 2018 р. становить 59,7 %, у 2016 р. була 53,1 %, що свідчить про підвищення загальних показників якості продукції (табл. 3).

Крім того, молоко-сировина вищої якості користується у переробних підприємств підвищеним попитом. Його питома вага у структурі закупівель у підприємств постійно зростає і вже перевищує 20 %. Саме молоко екстра-класу є основою для виробництва молочних продуктів, призначених для експорту в європейські країни.

На противагу підприємствам, господарства населення не спроможні забезпечити якісні характеристики молока-сировини, що підтверджує його структура за гатунками — у 2018 р. вони взагалі не реалізували молоко класу "екстра", частка молока вищого гатунку — 0,2%, першого — 12,5 %, другого — 83 % і негатуноквого — 4,3 %. Підприємства здали на переробку 84,9 % молока, охолодженого до 10 °С, а господарства населення — лише 53 %. Нижчими у молока господарств населення є показники і масової частки жиру (на 0,1 %) та білку (на 0,15 %).

Вітчизняний стандарт з 1 січня 2019 р. замінений ДСТУ 3662:2015 "Молоко-сировина. Технічні умови", який спрямовано на підвищення вимог до якості молока і дозволу на використання молока другого гатунку тільки на нехарчові цілі. За ДСТУ 3662:2015 "Молоко-сировина коров'яче. Технічні умови" встановлено три гатунки молока: екстра, вищий та перший — на відміну від чинного до 2019 р. стандарту, яким передбачено приймання на переробку молока другого гатунку. В частині вимог до молока другого гатунку національний нормативний документ ДСТУ 3662-97 "Молоко коров'яче незбиране. Вимоги при закупівлі" буде скасований з 1 січня 2020 року. Встановлено дворічний перехідний період, протягом якого молоко другого гатунку буде прийматися, але виключно для технічних цілей (корми для тварин, казеїн тощо) (табл. 4).

Слід зазначити, що у ЄС встановлено єдині вимоги до сирого молока без поділу на гатунки (Регламент (ЄС) № 853/2004 Європейського парламенту і ради від 29 квітня 2004 р.). Таким чином, запровадження нового стандарту

частково вирішує питання гармонізації нормативних вимог до сирого молока, проте введення нового стандарту не вирішує проблему дефіциту молока-сировини та підвищення його якості.

Підвищення якості молока, яке здають господарства населення переробним підприємствам економічно доцільне, оскільки дотримання технологічних вимог щодо гігієни і безпеки виробництва не вимагає значних фінансових ресурсів, але при цьому вартість молока вищого гатунку відшкодовує понесені витрати. За нашими підрахунками, господарства населення втрачали в ціні 2627,9 грн на кожній тонні молока, зданого на переробку (порівняно з підприємствами). Загальні втрати по країні становлять 2860,7 млн грн. Тому виробникам молока доцільно впроваджувати інноваційні заходи щодо дотримання санітарно-гігієнічних умов праці і утримання корів.

З переходом на більш високі стандарти не відразу буде вирішена проблема зростання обсягів виробництва молока та підвищення якості. Для підвищення якості молока необхідно забезпечити обладнанням кожне господарство, організувати доїльні пункти, придбати охолоджувальну і фільтраційну техніку. Такі заходи необхідні не тільки для отримання молока вищої якості, а й для стимулювання населення до створення сімейних ферм та кооперативів. Для цього необхідні кошти, тому в бюджет на 2018 р. було закладено 1 млрд грн, направлених на розвиток кооперації та фермерства. В Європі кооперативний рух є поширеним явищем, що надає дрібним фермерам можливість спільного використання техніки, обладнання, налагодження системи збуту та більш вигідних умов кредитування [19; 20].

На нашу думку, суттєво підвищити якісні показники молока-сировини від господарств населення можливо на основі впровадження світового досвіду створення кооперативів, сімейних молочних ферм та розвитку молочного бізнесу із залученням проектів міжнародної технічної допомоги, які спрямовані на реконструкцію та підвищенні ефективності господарювання. Доцільним є вивчення і впровадження досвіду європейських країн в галузі з метою підвищення її конкурентоспроможності, зокрема Польщі. Головними факторами, які дали можливість польським виробникам молока не просто відновити галузь, а входити в топ-5 лідерів Євросоюзу — це кооперація, об'єднання виробників молока з переробниками, а також впровадження новітніх технологій.

Об'єднання виробників у кооперативи є ефективною формою ведення бізнесу, адже

оптимізація витрат відкриває багато перспектив для розширення виробництва, і як результат — нарощування прибутку. Микитюк В.М., Чугаєвська С.В. на основі аналізу сучасного стану рівня адаптації виробників молочної сировини та готової молокопродукції до європейських стандартів, надають ряд практичних рекомендацій щодо вирішення проблеми низької адаптованості господарств приватного сектора щодо покращення якості сирого молока, важливу роль у цьому процесі покладають на створення і розвиток уже існуючих молочних кооперативів на базі об'єднаних територіальних громад із залученням цільових державних програм та інвестицій [21].

За 2018 р. в Україні зросла кількість діючих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на 125 одиниць. Із 735 діючих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів: молочарських — 186 (їх кількість зросла на 44). З минулого року в Україні діє державна програма з відшкодування кооперативам 70 % вартості придбаного обладнання, якою скористалися 6 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, 2 з яких — новостворені. Державну підтримку було надано кооперативам молочарського напрямку діяльності для придбання обладнання із зберігання та переробки сільськогосподарської продукції. Три кооперативи молочного напрямку (Волинської, Івано-Франківської, Черкаської областей) придбали 286 одиниць обладнання для створення цехів з виготовлення твердих сирів [22].

У 2018—2019 рр. у регіонах також активувалась робота по створенню кооперативів і сімейних молочних ферм. Зокрема у Херсонській в рамках міжнародних проектів, на базі сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів молочного напрямку діяльності, таких як: СОК "Лакдан плюс" Великоолександрівського району, СОК "Селена" Великопетиського району, СОК "Могучий" Голопристанського району, кооперативів "Радгоспне", "Роксолана", "Любава" та "Марфуша" Скадовського району, у Херсонській області вже створено 25 сімейних молочних ферм. Кожен господар сімейної молочної ферми безповоротно отримав фінансову підтримку еквівалентну близько 6 тис. дол. США на реконструкцію та будівництво корівника, доїльне обладнання, поїлки, систему освітлення з автоматичним регулятором включення/виключення, системи вентиляції, гумові килимки, електропастухи, а також до двох високопродуктивних нетелів [23]. Слід зазначити, що збільшення кількості молочних кооперативів на території України

змінити структуру закупівельного ринку молока: за 2018 р. закупівля молока екстра гатунку збільшилась на 32,8%. (у порівнянні з минулим роком). На сьогодні держава надає підтримку фермерському та кооперативному руху, забезпечивши понад мільярд гривень видатків у 2019 р. [24].

На нашу думку, сучасна модель розвитку кооперативів у молочному бізнесі передбачає участь не тільки домашніх, а й дрібних фермерських господарств, їх лідерство, спроможність консолідації зусиль саме на пріоритетних питаннях підвищення якості молока-сировини, придбання необхідного обладнання, освоєння програм державної підтримки та міжнародних грантів.

Перспективи євроінтеграції молочної галузі України та постачання продукції до ЄС залежать від виконання комплексу вимог на рівні держави і окремих виробників:

- виконання Планів державного моніторингу залишків ветеринарних препаратів та забруднювачів у живих тваринах та необроблених харчових продуктах тваринного походження;

- впровадження системи НАССР та забезпечення простежуваності руху молочної сировини та молокопродуктів;

- виготовлення молочної продукції тільки з молока гатунку "екстра";

- дотримання встановлених вимог щодо належної ідентифікації та реєстрації тварин, маркування молочних продуктів [25].

Отже, молокопереробний комплекс в Україні на сьогодні перспективний і потужний, але існують певні складнощі для виходу на світовий і європейський ринок, основною з яких є якість та безпечність молока як сировини для виробництва молочних продуктів. На рівень конкурентоспроможності вітчизняних виробників на європейському ринку негативно впливають:

- висока вартість вітчизняної молочної сировини, яка має тенденцію до зростання (на 11 % з початку 2019 р.) і вже перевищує європейський рівень;

- нерівні конкурентні умови на ринку через високі дотації виробників молока у ЄС та їх скорочення в Україні;

- митні квоти Євросоюзу з метою захисту власного виробника і регулювання європейського ринку;

- низька якість молока-сировини і конкурентоспроможності молочної продукції на європейському ринку [26].

Тому першочерговими заходами держави повинен бути захист внутрішнього ринку мо-

лочної продукції від демпінгового і дотаційного імпорту, підтримка виробників молока, інноваційного оновлення виробничої і переробної сфери молочно продуктової галузі.

ВИСНОВКИ

В Україні кризові процеси у галузі молочного скотарства не зупинилися: обсяги виробництва молока постійно скорочуються, зменшується рівень споживання молока населенням, обсяги експорту. Це пов'язано з тим, що більшість господарств відмовляються утримувати корів, а кількість промислових і сімейних ферм не збільшується. Водночас якість продукту, який надходить на переробку, покращується за рахунок підприємств на основі гармонізації нормативно-правових актів щодо якості молока до європейських вимог. Особливо гостро проблеми якості молока-сировини стоять перед господарствами населення. Ціни на молоко підприємств значно вищі за ціни для господарств населення саме через якісні характеристики молока. Реальний стан у молочній галузі свідчить, що обсяги молока другого гатунку займають вагому частку у структурі переробки молока багатьох підприємств і домашніх господарств. Отже, для того, щоб з виходом на європейський ринок українське молоко було конкурентоспроможним, необхідно доведення його до високих стандартів якості.

Україна вступила на шлях позитивних змін у підвищенні якості молока та наближенні її до європейських стандартів. Найкращий вихід для дрібних і середніх товаровиробників у даній ситуації — об'єднуватися в кооперативи. Для невеликих господарств кооперація є запорукою і необхідною умовою впровадження заходів по підвищенню якості молока і дотриманню умов нового законодавства стосовно галузі. На основі об'єднання господарств населення і дрібних фермерських господарств у кооперативи будуть вирішені питання закупівлі і впровадження в експлуатацію необхідного обладнання, налагодження ефективних каналів збуту, забезпечення відповідного санітарного та ветеринарного контролю. Потенціал кооперативів у молочній галузі на сучасному етапі реалізується на низькому рівні.

Перспективи подальших досліджень будуть зосереджені на проблемах підвищення конкурентоспроможності вітчизняних переробних підприємств, їх інтеграції з виробниками молока, удосконаленні організації та технології виробництва молочної продукції, підвищенні її якості та асортименту.

Література:

1. Україна може потрапити до ТОП-10 виробників молока світу. URL: https://agronews.ua/node/135523?fbclid=IwAR1e8y1GcGy0-N7g6iXY50nuFR26GQGRB8lPrIQ_C9RN_VDgojolwYlkMI
2. Воляк Л.Р., Галіцька А.С. Аналіз виробництва молока та молочних продуктів в Україні. Економіка і суспільство. Вип. 19. 2018. С. 1393—1399. URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/19_ukr/208.pdf
3. Россоха В.В., Петриченко О.А. Виробництво і розподіл молока за обсягами та якісними і ціновими характеристиками. Економіка АПК. 2018. № 7. С. 27—36.
4. Згурська О. М. Шляхи підвищення конкурентоспроможності продукції молокопереробних підприємств. Економіка АПК. 2014. № 3. С. 113—119.
5. Капась О. М. Актуальні проблеми розвитку молокопродуктового підкомплексу України. Економіка АПК. 2013. № 9. С. 92—97.
6. Харіна О. О. Стан виробництва й переробки молока та молочних продуктів у сучасних умовах. Економіка АПК. 2013. № 9. С. 119—123.
7. Ткачук С.П. Розвиток ринку молока та молокопродуктів України в умовах його адаптації до вимог європейського союзу. Біоресурси і природокористування. Том 7, № 1/2. 2015. С. 145—151. URL: [journals.nubip.edu.ua › index.php › Bio › article › download](http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Bio/article/download)
8. Фоміна А.С. Розвиток молочної промисловості в Україні. Проблеми матеріальної культури — Экономические науки. С. 79-81. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/65060/23-Fomina.pdf?sequence=1>
9. Микитюк В.М., Чугаєвська С.В. Адаптація підприємств молокопродуктового підкомплексу України до міжнародних стандартів якості та безпечності харчової продукції: нормативно-правові та статистичні аспекти. Економіка АПК. 2018. № 8 С. 68—76.
10. В Україні — нові вимоги до якості молока. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2741627-v-ukraini-novi-vimogi-dokakosti-moloka.html>
11. Сільське господарство України у 2018 р.: статистичний збірник. Відп. за випуск О.М. Прокопенко. К.: Державна служба статистики України, 2019. 235 с.
12. Гвоздь М.Я., Мороз Ю.А. Сучасний стан та тенденції розвитку молочної галузі України. Східна Європа: економіка, бізнес та управління. Вип. 6 (17). 2018. С. 779—786. URL: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/17_-2018/137.pdf
13. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України 2018 р.: статистичний збірник. Відп. за випуск О.М. Прокопенко. К.: Державна служба статистики України, 2019. 58 с.
14. Експерт рассказала, что мешает развиваться молочной отрасли в Украине. URL: https://latifundist.com/novosti/45967-ekspert-rasskazala-chto-meshaet-razvivatsya-molochnoj-otrasli-v-ukraine?fbclid=IwAR1XN1qPyF_aGffHi9vd-tHof3ojVOCiITow7d65FRMslr7uspi8-1Lp6FJQ
15. Тези доповіді Бондаренка В.М. — голови правління Укрмолпрому [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrmolprom.kiev.ua/images/arj/seminar/17.01.18/%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8%-20%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%96.pdf>
16. Право експорту до ЄС мають 308 українських підприємств. <https://agropolit.com/news/13424-pravo-eksportu-v-yes-mayut-308-ukrayinskih-pidpriyemstv?fbclid=IwAR1rRAyeUdIJouZBf0p1q20ZPFza4QtVM-aIQoUXCSAp3L6s53Ec17qlMKuk>
17. ТОП-10 українських виробників молочної продукції. URL: <https://agroreview.com/news/top-10-ukrayinskyh-vyrobnykiv-molochnoyi-produkciyi>
18. Надходження молока на переробні підприємства у 2018 р.: статистичний бюлетень. Відп. за випуск О.М. Прокопенко. К.: Державна служба статистики України, 2019. 10 с.
19. Як населенню перейти на виробництво якісного молока? URL: <https://www.segodnya.ua/opinion/marchukcolumn/yak-naselennyu-pereyti-na-virobnictvo-yaksnogo-moloka-1107634.html>
20. Другосортний продукт: до чого призведе відмова від молока "від населення". URL: <http://avm-ua.org/uk/post/drugosortnij-produkt-do-cogo-prizvede-vidmova-vid-moloka-vid-naselenna>
21. Микитюк В.М., Чугаєвська С.В. Адаптація підприємств молокопродуктового підкомплексу України до міжнародних стандартів якості та безпечності харчової продукції: нормативно-правові та статистичні аспекти. Економіка АПК. 2018. № 8 С. 68—76.
22. В Україні зростає кількість обслуговуючих кооперативів. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/v-ukrayini-zrostaye-kilkist-obslugovuyuchih-kooperativiv-viktor-sheremeta/>

23. Інформація щодо сімейних молочних ферм створених у рамках проєктів міжнародної технічної допомоги на території Херсонської області. URL: <http://khoda.gov.ua/informaciya-shhodo-simejnih-molochnix-ferm-stvorenix-u-ramkax-proektiv-mizhnarodno%25d1%2597-texnichno%25d1%2597-dopomogi-na-teritorii%25d1%2597-xersonsko%25d1%2597-oblasti>

24. Херсонщина бере участь в міжнародному проєкті з розвитку молочарства. URL: http://apk-kherson.gov.ua/khersonshchyna-bere-uchast-v-mizhnarodnomu-proekti-z-rozvytku-molocharstva.html?fbclid=IwAR1EN2sbwZW9eiCHZCgG2qSk-nSs_xX31H3i85-FKkarXrfdPQ1PRzX1P8ps

25. Пояснювальна записка до проєкту першої редакції ДСТУ 3662:2015 "Молоко-сировина коров'яче. Технічні умови". URL: <http://iprkyiv.com/index.php/87-royasnyvalnazapyska-do-proektu-pershoi-redaktsii-dstu-36622015-moloko-syrovyna-korov-iache-tekhnichni-umovy>

26. Українські виробники молока не витримують конкуренції з європейськими. URL: <https://agropolit.com/news/13047-ukrayinski-virobniki-moloka-ne-vitrimuyut-konkurenciyi-z-evropeyskimi>

27. Про затвердження Вимог до безпечності та якості молока і молочних продуктів: Наказ Міністерства аграрної політики і продовольства України від 12.03.2019. № 118. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0593-19>

28. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України 771/97-ВР. Редакція від 06.08.2019, підстава — 2639-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80>

29. Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин 2042-VIII. Закон України Редакція від 06.08.2019, підстава — 2639-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2042-19>

30. Про молоко та молочні продукти: Закон України 1870-IV. Редакція від 05.04.2015, підстава — 191-VIII. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1870-15>

References:

1. Agronews (2019), "Ukraine can get to the TOP-10 milk producers of the world", available at: https://agronews.ua/node/135523?fbclid=IwAR1e8y1GcGy0-N7g6iXY50nuFR26GQGRB-8lPrIQ_C9RN-_VDgojowYlkMI (Accessed 31 Oct 2019).

2. Voliak, L.R. and Halits'ka, A.S. (2018), "Analysis of milk and milk products production in Ukraine", *Ekonomika i suspil'stvo*, vol. 19, pp. 1393—1399, available at: http://economyandsociety.in.ua/journal/19_ukr/208.pdf (Accessed 31 Oct 2019).

3. Rossokha, V.V. and Petrychenko, O.A. (2018), "Production and distribution of milk by volume and quality and price characteristics", *Ekonomika APK*, vol. 7, pp. 27—36.

4. Zghurs'ka, O.M. (2014), "Ways to increase the competitiveness of dairy products", *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 113—119.

5. Kapas', O.M. (2013), "Actual problems of dairy subcomplex development of Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 9, pp. 92—97.

6. Kharina, O.O. (2013), "The state of production and processing of milk and dairy products in modern conditions", *Ekonomika APK*, vol. 9, pp. 119—123.

7. Tkachuk, S.P. (2015), "Development of the market of milk and milk products of Ukraine in terms of its adaptation to the requirements of the European Union", *Bioresursy i pryrodokorystuvannia*, vol. 7, no. 1/2, pp. 145—151.

8. Fomina, A.S. (2011), "Development of dairy industry in Ukraine", *Problemy materyal'noj kul'tury — Ekonomycheskye nauky*, pp. 79-81, available at: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/65060/23-Fomina.pdf?sequence=1> (Accessed 31 Oct 2019).

9. Mykytiuk, V.M. and Chuhaievs'ka S.V. (2018), "Adaptation of Ukrainian dairy subcomplex enterprises to international standards of food quality and safety: regulatory and statistical aspects", *Ekonomika APK*, vol. 8, pp. 68—76.

10. Ukrinform (2019), "New requirements for milk quality in Ukraine", available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2741627-v-ukraini-novi-vimogi-do-akosti-moloka.html> (Accessed 31 Oct 2019).

11. Prokopenko, O.M. (2019), *Sil's'ke hospodarstvo Ukrainy u 2018 r. [Agriculture of Ukraine in 2018]*, Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

12. Hvozd', M.Ya. and Moroz, Yu.A. (2018), "Current status and trends of the dairy industry in Ukraine", *Ckhidna ievropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia*, vol. 6 (17), pp. 779—786, available at: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/17_2018/137.pdf (Accessed 31 Oct 2019).

13. Prokopenko, O.M. (2019), *Balansy ta spozhyvannia osnovnykh produktiv kharchuvannia naseleнням Ukrainy 2018 r. [Balances and Consumption of Major Foodstuffs of the Popu-*

lation of Ukraine 2018], Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

14. Latifundist (2019), "The expert said that prevents the development of the dairy industry in Ukraine", available at: https://latifundist.com/novosti/45967-ekspert-rasskazala-chto-meshaet-razvivatsya-molochnoj-otrasli-v-ukraine?fbclid=IwAR1XNlqPyF_aGffHi9vd-tHof3ojVO-CiITow7d65FRMSlr7uspi81Lp6FJQ (Accessed 31 Oct 2019).

15. Ukrmolprom (2018), "Abstracts of the Bondarenko V.M. — Chairman of the Board of Ukrmolprom", available at: <http://www.ukrmolprom.kiev.ua/images/arj/seminar/17.01.18/%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8-%20%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE-%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%96.pdf> (Accessed 31 Oct 2019).

16. Agropolit (2019), "308 Ukrainian enterprises have the right to export to the EU", available at: <https://agropolit.com/news/13424-pravoksportu-v-yes-mayut-308-ukrayinskih-pidpriyemstv?fbclid=IwAR1rRAYeUdIJouZBf0-p1q20ZPFza4QtVMaIQoUXCSAp3L6s53Ec-17qlMKuk> (Accessed 31 Oct 2019).

17. Agroreview (2018), "TOP-10 Ukrainian dairy producers", available at: <https://agroreview.com/news/top-10-ukrayinskyh-vyrobnykiv-molochnoyi-produkciyi> (Accessed 31 Oct 2019).

18. Prokopenko, O.M. (2019), Nadkhodzhennia moloka na pererobni pidpriemstva u 2018 r. [Milk receipts for processing plants in 2018], Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

19. Marchuk, D. (2018), "How to move the population to the production of quality milk?", available at: <https://www.segodnya.ua/opinion/marchukcolumn/yak-naselennyu-pereyti-navirobnictvo-yaksnogo-moloka-1107634.html> (Accessed 31 Oct 2019).

20. Agravery (2018), "Second-class product: what will result in rejection of milk "from the population"", available at: <http://avm-ua.org/uk/post/drugosortnij-produkt-do-cogo-prizvede-vidmova-vid-moloka-vid-naselenna> (Accessed 31 Oct 2019).

21. Mykytiuk, V.M. and Chuhaievs'ka, S.V. (2018), "Adaptation of Ukrainian dairy subcomplex enterprises to international standards of food quality and safety: regulatory and statistical aspects", Ekonomika APK, vol. 8, pp. 68—76.

22. Sheremeta, V. (2019), "The number of serving cooperatives is increasing in Ukraine", available at: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/v-ukrayini-zrostaye-kilkist-obslugovuyuchih-kooperativiv-viktor-sheremeta/> (Accessed 31 Oct 2019).

23. Kherson Regional State Administration (2017), "Information on family dairy farms created in the framework of international technical assistance projects in the territory of Kherson region", available at: <http://khoda.gov.ua/informaciya-shhodo-simejnix-molochnix-ferm-stvorenix-u-ramkax-proektiv-mizhnarodno%25d1%2597-texnichno%25d1%2597-dopomogi-na-teritori%25d1%2597-xersonsko%25d1%2597-oblasti> (Accessed 31 Oct 2019).

24. Department of Agroindustrial Development of Kherson Regional State Administration (2019), "Kherson participates in an international dairy development project", available at: http://apk-kherson.gov.ua/khersonshchyna-bere-uchast-v-mizhnarodnomu-proekti-z-rozvytku-molocharstva.html?fbclid=IwAR1EN2sbwZW9ei-CHZCgG2qSk-nSs_xX31H3i85FKKAr-XrfdPQ1PrzX1P8ps (Accessed 31 Oct 2019).

25. Institute for Food Resources (2017), "Explanatory Note to Draft First Edition of DSTU 3662: 2015 "Cow's milk raw material. Specifications"", available at: <http://iprkyiv.com/index.php/87-poyasnyvalna-zapyska-do-proektu-pershoi-redaktsii-dstu-36622015-moloko-syrovynakorov-iache-tekhichni-umovy> (Accessed 31 Oct 2019).

26. Agropolit (2019), "Ukrainian milk producers do not compete with European milk producers", available at: <https://agropolit.com/news/13047-ukrayinski-virobniki-moloka-ne-vitrimuyut-konkurenciyi-z-yevropeyskimi> (Accessed 31 Oct 2019).

27. Ministry of agrarian policy and food of Ukraine (2019), Order "On approval of the Requirements for the safety and quality of milk and dairy products", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0593-19> (Accessed 05 Nov 2019).

28. Verkhovna Rada of Ukraine (1998), The Law of Ukraine "On Quality and Safety of Food Products and Food Raw Materials", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771/97-%D0%B2%D1%80> (Accessed 05 Nov 2019).

29. Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine "On State Control of Compliance with Food, Feed, Animal By-Products, Animal Health and Welfare", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2042-19> (Accessed 05 Nov 2019).

30. Verkhovna Rada of Ukraine (2004), The Law of Ukraine "On Milk and Dairy Products", available at: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1870-15> (Accessed 05 Nov 2019).

Стаття надійшла до редакції 09.11.2019 р.